

УДК 811.161.2'373.6'373.237

Л. М. Філюк

Словотвірні типи термінів інформатики зі значеннями "подібний за структурою" та "подібний за формою"

У статті розглядаються особливості творення лексико-семантичних дериватів української терміносистеми інформатики за суспільно-природничими сферами твірних слів.

Ключові слова: лексико-семантичний спосіб словотвору, словотвірний тип, дериват, сема, терміни інформатики.

У творенні термінів інформатики досить продуктивним є лексико-семантичний спосіб. Серед усіх похідних термінів засвідчено 80 дериватів, утворених цим способом, що становить 24,2 %. З-поміж усіх виділених нами словотвірних типів (далі СТ) лексико-семантичного способу творення найпоширенішим є СТ зі значенням "подібний за функцією". Таку ж ситуацію

відзначають дослідники і щодо інших терміносистем [3: 9]. Зафіксовано 57 дериватів даного СТ, що становить 71,25 %.

Метою даної наукової розвідки є аналіз метафоризації лексико-семантичних дериватів СТ зі значеннями "подібний за структурою" та "подібний за формою". Розглянемо це на конкретних прикладах. Під першим номером подаватимемо семантему, що стосується твірного слова, під другим — семантему деривата. Аналіз проводитимемо за суспільно-природничими сферами твірних слів. Різну участь сфер-джерел для лексико-семантичного способу словотворення термінів інформатики зумовлено бажанням творців термінів підібрати найвиразніші мовні засоби. Л. В. Івіна вважає, що значну роль у цьому процесі можуть відігравати тісні когнітивні і мотиваційні зв'язки людини з довкіллям, що зумовлюють актуалізацію в кожній семантичній сфері своїх властивих ознак і застосування відповідних аксіологічних оцінок [1:131].

Стандартні тлумачення слів нами не завжди зберігалися незмінними для зведення двох тлумачень до "спільного семантичного знаменника". Тільки в такому разі стає експліцитною природа метафоризації (перенесення).

Менш продуктивним у порівнянні з СТ зі значенням 'подібний за функцією' є СТ зі значенням "подібний за структурою". Зафіксовано 18 дериватів даного СТ, що становить 22,5 %, тобто менше чверті. Це порівняно невелика частина з усієї кількості СТ. Причому явної переваги якоїсь сфери-джерела не спостерігається. З зафіксованих дериватів найбільша кількість (5, або 33,3 %) стосується сфери "Будівництво" і (4, або 22,2 %) сфери "Процеси та стани". До сфери "Точні науки" належать 3 слова (або 16,8 %), до сфери "Світ людини" — 2 слова (або 11,1 %). Одиначними словами представлені сфери "Техніка", "Світ тварин" і "Просторово-часова орієнтація". Не представлені сфери "Економіка" і "Біологія та медицина". Розглянемо особливості творення дериватів зі значенням 'подібний за структурою'.

Деривати *вкладка* і *мова* представляють сферу "Світ людини".

Вкладка 1. Вкладений у книжку, журнал чи газету додатковий аркуш; 2. Спосіб структурування інформації в діалоговому вікні операційної системи. Більшість діалогових вікон містять більше інформації, ніж може бути розташовано на одній екранній сторінці вікна. За допомогою вкладок в одне вікно вміщують ('вкладають') кілька сторінок, тобто віртуальні сторінки вкладаються у вікно подібно до реальних сторінок у книжку. Перенесення за структурою 'додатковий елемент серед подібних'. Віднесено до сфери "Світ людини" через своє призначення: вкладки використовуються для полегшення пошуку інформації людиною.

Мова 1. Система знаків і правил, що забезпечує процес спілкування, відображення, описування, передавання інформації людиною; 2. Штучна система знаків і правил, призначена для написання алгоритмів. Спільною підставою для перенесення є структурні складники 'система знаків і правил', тоді як функції їх різні.

Суспільно-природнича сфера "Техніка" не стала значним джерелом для творення дериватів зі значенням 'подібний за структурою'. Лише одне слово *вітка* пов'язане з цією сферою.

Вітка 1. Ділянка кривої електричного кола, залізничної колії тощо, що виходить із точки розгалуження; 2. Один з альтернативних шляхів алгоритму, що виходить із точки розгалуження. Структурна підстава перенесення: 'лінія, що виходить із точки розгалуження'.

До сфери "Процеси та стани" належать деривати *розширення* та *стискання* (з похідними).

Розширення 1. Збільшення за складом, величиною; 2. Необов'язкове доповнення до імені файлу. Спільні структурні ознаки перенесення 'збільшення за складом, величиною' і 'доповнення', оскільки 'доповнювати' означає 'додавати щось до чогось, збільшуючи його склад, величину'.

Стискати (стиснення, стиснутий, стиснений) 1. Зменшувати об'єм, ущільнювати що-небудь; 2. Зменшувати обсяг даних шляхом усунення надлишковості в їх поданні. Структурна характеристика матеріального світу переноситься на світ віртуальний.

Суспільно-природнича сфера "Будівництво" представлена дериватами *архітектура*, *квартирка*, *комірка*, *магістраль*, *панель*, *фасад*.

Архітектура 1. Характер і стиль об'єкта для життя і діяльності людини; 2. Склад і загальна система взаємозв'язків елементів на логічному, фізичному та програмному рівнях. Характер і стиль будівельного об'єкта визначається складом і загальною системою взаємозв'язків фізичних елементів. Перенесення за структурою здійснюється в кількох напрямках: 1) з матеріального сві-

ту будівництва на матеріальний світ комп'ютерної техніки, наприклад, *архітектура комп'ютера*; 2) з матеріального світу на віртуальний світ інформатики, наприклад, *архітектура бази даних*.

Кватирка 1. Шибка прямокутної форми у вікні; 2. Підвікно, вікно у вікні. Ознака перенесення — 'підпорядкована структура щодо вікна'.

Комірка 1. Невелике приміщення; 2. Мінімальна ділянка пам'яті, яку можна адресувати. Структурна ознака 'невелике приміщення' як частина більшої структури переноситься на невелику ділянку пам'яті як частину більшої структури.

Магістраль 1. Основна лінія в шляхах сполучення; 2. Основна лінія для передавання інформації та сигналів керування між пристроями комп'ютера. Структурна ознака — 'основна лінія сполучення'. Можливе також перенесення зі сфери телефонного зв'язку (*телефонна магістраль*), або техніки (*водогінна магістраль*).

Панель 1. Нижня частина стіни, звичайно пофарбована; 2. Нижня частина ділянки екрана для подання певної інформації. Структурна ознака — 'нижня частина'.

Фасад 1. Зовнішній бік будівлі; 2. Елементи програми, доступні для безпосереднього спостереження користувачем. Фасад, як зовнішній бік будівлі, найчастіше виходить на вулицю і є доступним для спостереження.

Зі сфери "Точні науки", насамперед з математики, твірною базою стали три слова: *відлуння, дерево, топологія*.

Відлуння 1. Відбиття хвиль від якої-небудь перешкоди, спрямоване в бік джерела; 2. Режим роботи системи, коли пристрій, що приймає повідомлення, посилає на передавальний пристрій сигнали, які підтверджують приймання даних. Посилання приймальним пристроєм сигналів на передавальний пристрій ототожнюється з їх відбиттям.

Дерево 1. Граф, що має ієрархічну структуру; 2. Структура даних, що має ієрархічну організацію. Структурна ознака, що переноситься — 'ієрархічна структура'.

Топологія 1. Загальна схема з'єднань; 2. Загальна схема з'єднань вузлів у комп'ютерній мережі. Спільна підстава для структурного перенесення — 'загальна схема з'єднань'.

Одним словом *павутина* представлена сфера "Світ тварин" і словом *висхідний* сфера "Просторово-часова орієнтація".

Павутина (павутиння) 1. Сітка, яку виготовляють павуки; 2. Набір зв'язаних документів, що разом утворюють гіпертекстове подання. Набір зв'язаних документів за структурою подібний до сітки павука.

Висхідний 1. Який підіймається вгору; 2. Спосіб організації системи меню (вікон), за якого активізація даного пункту меню викликає появу одного або кількох додаткових меню (вікон). Ознаки-складники 'підіймається вгору' ототожнюється зі складником 'появляється'. Меню (вікно) появляється на екрані монітора, ніби воно знаходилося десь унизу, на дні і піднялося вгору.

Найпоширенішим видом перенесення СТ зі значенням 'подібний за структурою' є:

1) Перенесення за структурою, пов'язане з перенесенням ознаки з реального світу до віртуального: *вкладка, вітка, павутиння, розширення, стискати (стиснення, стиснутий, стиснений), архітектура, комірка, фасад, висхідний* (9 різнокореневих).

Решта перенесень трапляється зрідка.

2) Перенесення за структурою, пов'язане з перенесенням ознак людини на машину: *мова* (1).

3) Перенесення за структурою, пов'язане з перенесенням ознаки з матеріального світу на матеріальний світ комп'ютерної техніки: *магістраль, відлуння* (2 різнокореневих).

4) Перенесення за структурою, пов'язане з перенесенням ознаки з віртуального світу математики на віртуальний світ інформатики: *дерево, топологія* (2 різнокореневих).

Серед типів транспонованих сем цього СТ переважають квалітативно-орієнтовані семи (7 випадків із 18), наприклад: *дерево* 'який має ієрархічну структуру', *магістраль* 'основний', *панель* 'бічний', *фасад* 'передній'. Акціонально-орієнтованих транспонованих сем теж помітна кількість (6 випадків), наприклад: *висхідний* 'підійматися, появлятися', *відлуння* 'відбивати', *розширення* 'збільшувати обсяг', *стискати* 'зменшувати обсяг'. У порівнянні з СТ зі значенням 'подібний за функцією' в даному СТ зафіксовано досить значну кількість дериватів з транспонованою об'єктно-орієнтованою семою (4 випадки): *архітектура* 'склад і загальна система взаємозв'язків елементів', *мова* 'система знаків і правил', *павутиння* 'мережа ліній зв'язку', *топологія* 'схема

мережі'. Зафіксовано також одну квантитативно-орієнтовану транспоновану сему — *комірка* 'невеликий'. Дериватам *вітка*, *вкладка*, *магістраль* притаманні визначальні квалітативно-орієнтована транспортована сема і другорядна об'єктно-орієнтована, деривату *архітектура* визначальна об'єктно-орієнтована сема і другорядна квалітативно-орієнтована, деривату *розширення* — визначальна акціонально-орієнтована і другорядна об'єктно-орієнтована сема. А дериват *квартирка* утворений перенесенням трьох сем: визначальної квалітативно-орієнтованої ('підпорядкований') і двох другорядних — об'єктно-орієнтована ('структура') і квантитативно-орієнтована ('невеликий').

Дериватів *СТ* зі значенням 'подібний за формою' серед української терміносистеми інформатики (далі УТІ) зафіксовано небагато — 5, що становить тільки 6,25 % від усіх дериватів, утворених лексико-семантичним способом. Отже, для творення УТІ такий *СТ* є малопродуктивним. Через свою нечисельність важко судити про поширення тих чи інших сфер-джерел. З зафіксованих дериватів найбільшу кількість (по 2 слова, або 50 %) використано зі сфери "Будівництво" (це становить 40,0 % від усієї кількості актуалізованих слів цієї групи) і зі сфери "Світ людини", щоправда, доля від усієї кількості слів сфери надто невелика — 6,3 %. Зі сфери "Світ тварин" маємо лише 1 дериват, що становить 16,7 % від загальної кількості дериватів. Суспільно-природничі сфери "Техніка", "Процеси та стани", "Економіка", "Точні науки", "Біологія та медицина" і "Просторово-часова орієнтація" у цьому *СТ* не представлені.

СТ зі значенням 'подібний за формою' не має поширення у творенні УТІ через переважно віртуальний характер об'єктів інформатики, для яких головне — їх функціональні (меншою мірою структурні) характеристики, а не формальні. Термінів, що торкаються технічного забезпечення (так званого 'заліза'), набагато менше.

Розглянемо особливості творення дериватів зі значенням 'подібний за формою'.

До сфери "Світ людини" належать деривати *карта* і *прапорець*.

Карта 1. Прямокутний аркуш твердого паперу з певними графічними даними; 2. Носій даних у формі прямокутної пластини. Ознака перенесення — 'прямокутна пластина'.

Прапорець 1. Невелике полотнище певного кольору і форми як емблема чогось; 2. Змінна, що вказує на появу в програмі певної події або стану. Невеликі прапорці частіше бувають трикутної форми, а змінна графічно позначається знаком, схожим на трикутний прапорець. В українській мові цим словом не позначали знак S, який називався 'галочка', тому в даному разі виступає лексико-семантичний спосіб словотворення.

Суспільно-природнича сфера "Будівництво" представлена словами *вікно* та *шпалера*.

Вікно 1. Отвір певного призначення у споруді; 2. Прямокутна частина екрана, виділена для відображення інформації. Твірне слово найчастіше вказує на прямокутний отвір, тому ознака перенесення — 'прямокутна форма'. Недомінантною є ознака перенесення за функцією: частина вікон слугує для того, щоб крізь них дивитися і одержувати інформацію. Перенесення за функцією — 'одержання інформації'.

Шпалера 1. Широкі смуги паперу з малюнком, візерунком для обклеювання стін; 2. Тло, на яке виводять меню та панелі вікон. Перенесення за формою 'візерунок'.

Одним словом *миша* представлена сфера "Світ тварин".

Миша 1. Невеликий гризун сірого кольору з довгим хвостом; 2. Маніпулятор для вибору інформації на екрані комп'ютера, що зовні нагадує мишу. Ознака перенесення — 'розмір, сірий колір і довгий хвіст' (у маніпулятора провід).

Матеріал дозволяє виділити лише два види перенесення *СТ* зі значенням 'подібний за формою':

1) перенесення за формою, пов'язане з перенесенням ознаки з реального світу до віртуального: *прапорець*, *вікно*, *шпалера* (3 різнокореневих);

2) перенесення за формою, пов'язане з перенесенням ознаки з матеріального світу на матеріальний світ комп'ютерної техніки: *карта*, *миша* (2 різнокореневих).

СТ зі значенням "подібний за формою" властиві квалітативно-орієнтовані транспоновані семи, наприклад, *вікно* 'прямокутний', *карта* 'прямокутний', *миша* 'сірий', 'довгий'. Щоправда, на другому плані нерідко присутня квантитативно-орієнтована транспонована сема, наприклад, у деривата *миша* 'невеликий', *прапорець* 'невеликий' тощо. Деривату *шпалера* притаманні визначальна об'єктно-орієнтована сема 'візерунок' і другорядна квалітативно-орієнтована 'широкий'.

1. *Ивина Л. В.* Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем. — М.: Академический Проект, 2003.
2. *Новий російсько-українсько-англійський тлумачний словник з інформатики.* — Харків: Корвін, 2002.
3. *Олійник А. Д.* Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2002.

L. N. Fyluk

THE WORD-FORMATION TYPES OF INFORMATION SCIENCE TERMS WITH THE MEANINGS "SIMILAR TO A STRUCTURE" AND "SIMILAR TO A FORM"

The given article deals with the main features of lexical-semantic derivatives formation of Ukrainian terminological system of information science according to social-natural spheres of forming words.

Key words: lexical-semantic way, word-formation type, derivative, sema.

Л. Н. Филук

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТИПЫ ТЕРМИНОВ ИНФОРМАТИКИ СО ЗНАЧЕНИЯМИ 'ПОДОБНЫЙ ПО СТРУКТУРЕ' И 'ПОДОБНЫЙ ПО ФОРМЕ'

В статье рассматриваются особенности образования лексико-семантических дериватов украинской терминосистемы информатики по общественно-естественным сферам производящих слов.

Ключевые слова: лексико-семантический способ словообразования, словообразовательный тип, дериват, сема.